

‘Ik ben niet bang voor het kruisverhoor’

Waarom prof. W.A. Wagenaar in Israël zal getuigen voor de verdediging van Demjanjuk

Margalith Kleijwegt

De verdedigers in het proces van John Demjanjuk, de man die ervan wordt beschuldigd in de oorlog 800.000 joden te hebben vermoord, hebben het moeilijk. Overtuigend bewijs van Demjanjucks onschuld is nog niet gevonden. De belangrijkste getuige van de verdediging tot nu toe was Demjanjuk zelf. Deze zomer vertelde hij negen dagen lang zijn levensverhaal tegen de rechtbank in Jeruzalem. Vanaf zijn geboorte in 1920 in de Oekraïne tot het moment in 1981 dat het Amerikaans staatsburgerschap hem werd ontnomen. Tijdens het kruisverhoor door de officier van justitie bleek dat veel van zijn verklaringen niet klopten met eerder door hem afgelegde statements. Zijn alibi voor de tijd die hij volgens de aanklagers in Treblinka doorbracht, zat vol hiaten en tegenstrijdigheden met hetgeen hij eerder had gezegd. De verdediging wilde na John Demjanjuk Vera Demjanjuk, zijn vrouw, in de getuigenbank zetten. Maar na de povere vertoning van de verdachte durfden de verdedigers het niet aan haar bloot te stellen aan de scherpe vragen van Michael Shaked, de openbare aanklager.

De gebrekkige kwaliteit van de getuigen à décharge (handschriftdeskundige Edna Robertson en psychologe Anita Pritchard bleken niet de juiste papieren te bezitten) is er mede de oorzaak van dat het niveau van de verdediging zo bedroevend slecht is. Marc O'Connor, de afgeloopen vijf jaar de belangrijkste advocaat in het proces werd deze zomer door Demjanjuk ontslagen. Omdat hij niets zou hebben uitgevoerd, zijn beloften niet zou zijn nagekomen. De verdedigers die nog overbleven, de Amerikaan John Gill en de Israëliër Yoram Sheftel, later aangevuld met de Canadees Paul Chumac, wilden meer tijd om hun zaak voor te bereiden. Maar de rechtbank was onverbiddelijk. Razendsnel gingen de advocaten op zoek naar getuigen. Sheftel vertrok tijdens de *cross-examination* van Demjanjuk naar Swansea in Engeland, waar een conferentie van geheugendeskundigen werd gehouden. Twee van hen wilde hij strikken voor het proces. De Amerikaanse psychologe Elizabeth Loftus en de Nederlandse hoogleraar experimentele psychologie uit Leiden, Willem Albert Wagenaar.

Geheugen

Wagenaar (46) had het proces vanaf het begin gevolgd, en al contact gehad met Marc O'Connor. Hij is specialist in zaken die te maken hebben met het geheugen en treedt wel vaker bij de rechtbank op als getuige-deskundige. Hij had zich vaak afgevraagd wat hij zou zeggen, indien hij in de getuigenbank in Jeruzalem terecht zou komen. Dus toen hij werd benaderd, zei hij meteen ja. Collega Loftus had het moeilijker met haar besluit. Het feit dat ze joods is bleek

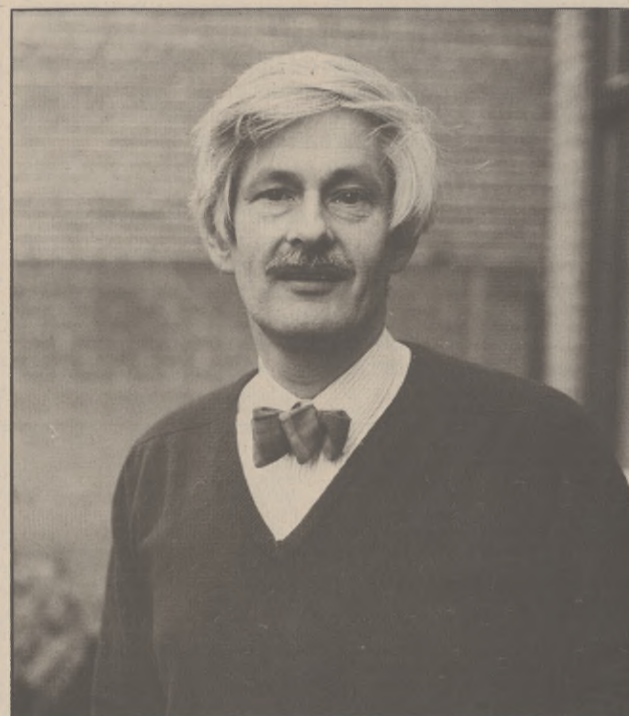
een dilemma, haar familie en vrienden vonden de gedachte dat zij bij dit proces zou getuigen onverdraaglijk. Daarom besloten Loftus en Wagenaar dat hij in Jeruzalem het woord zal doen. Zij zal hem op de achtergrond steunen.

Wagenaar was in eerste instantie verbaasd over de reactie van Loftus. Hij had nooit gemerkt dat ze zich joods voelde. 'Ik heb 't idee dat ik meer heb met het jodendom en Israël dan zij, terwijl ik alleen een joodse grootvader heb.' Hij ontvangt volgens zijn zeggen nu al boze brieven van mensen die het een schande vinden dat hij naar Jeruzalem gaat. 'Volgens mij is het juist belangrijk dat ik naar Israël ga. Ik zie het als mijn plicht. Zelfs als Demjanjuk Iwan is, mag dat geen reden zijn een loopje met het recht te nemen. Ik vind het een schande dat er intelligente mensen zijn, collega's zelfs, die roepen dat de man schuldig is terwijl ze nauwelijks iets van het proces af weten. Onthutsend. We willen in een rechtsorde toch een verstandig oordeel van door ons benoemde rechters. De tijden van een volksgericht zijn hoop ik voorbij!'

Wagenaar zegt dat hij weinig behoefte heeft aan publiciteit. Hij ziet op tegen de woedende reacties die in Nederland kennelijk niet uit kunnen blijven. Hij begrijpt de ophef niet over Demjanjuk. 'Als hij Iwan is, is hij een moordlustige psychopaat. So what? Dat is toch niet verrassend? We weten al lang dat oorlog een conditie verschaft waarin dat soort mensen z'n gang kan gaan. In dat geval hoort Demjanjuk in een inrichting. Voor ons zijn er, als hij Iwan is, geen nieuwe inzichten te winnen.' Van het Eichmann-proces kon de mensheid nog wat leren, meent Wagenaar. 'De dorre ambtenaar die het zo wist te organiseren dat miljoenen mensen de dood ingingen, zonder dat hij daarvan iets merkte. De les is dat dat soort ambtenaren onder ons is. Ik begrijp werkelijk niet waarom de Israëliërs aan dit proces zijn begonnen en ik snap nog minder hoe de Amerikaanse autoriteiten deze man ooit hebben kunnen veroordelen.'

Niet ter discussie

Ik praat twee keer met professor Wagenaar. Lange gesprekken over wat hij in Jeruzalem zal gaan zeggen. Hij blijft voorzichtig, vaag. Over één ding wil hij duidelijk zijn. De getuigenissen van de overlevenden zal hij niet ter discussie stellen. Op de precare vraag of hun geheugen na meer dan veertig jaar nog betrouwbaar is, zal hij geen antwoord geven. Maar, zeg ik, de verdediging zal ongetwijfeld alles op alles zetten hem daar wel uitspraken over te laten doen. Zij hopen natuurlijk dat professor Wagenaar zal zeggen dat het menselijk geheugen faalt na zo'n lange tijd. Wagenaar: 'Ik vertik het om daar wat over te zeggen. Tijdens mijn gesprekken met verdediger Sheftel heb ik dat onderwerp expliciet uitgesloten. Als Sheftel probeert het toch die richting uit te sturen, weet ik genoeg manieren om dat soort vragen niet te beantwoorden.' Voor Sheftel is het van groot belang dat Wagenaar komt getuigen. Eindelijk een fatsoenlijke man met kwalificaties die wel kloppen. Toen ik in juli en augustus

Prof. W.A. Wagenaar
(Foto: Steye Raviez)

het proces in Jeruzalem bijwoonde, gaf Sheftel al hoog op over de komst van de Nederlandse professor. Samen met Elizabeth Loftus zou Wagenaar de betrouwbaarheid van de getuigenissen van de overlevenden aan de kaak stellen, beloofde de Israëlische verdediger. Maar Wagenaar herhaalt dat zijn ideeën wat dat betreft onwrikbaar zijn. 'Na alles wat die mensen hebben meegemaakt, zou ik over het feilen van hun geheugen niets durven beweren.'

Wat gaat professor Wagenaar dan wel zeggen? Zijn getuigenis zal in twee delen uiteenvallen, zegt hij. Het eerste punt betreft de gevolgdde procedure bij de identificatie van Demjanjuk. Toen de Amerikanen in de jaren zeventig Iwan de Verschrikkelijke op het spoor dachten te zijn, stuurden ze een aantal foto's van vermeende oorlogsmisdadigers, waaronder Demjanjuk, naar Israël. Met de vraag aan politiefunctionarissen aldaar om overlevenden van Treblinka te vragen of zij misschien iemand herkenden. Volgens Wagenaar had het nooit zo mogen gaan. Een aantal foto's van oorlogsmisdadigers opsturen, dat is altijd prijs, meent hij. Wagenaar vindt dat niet eerlijk. 'Er zijn bepaalde psychische processen die zich in de hoofden van mensen afspelen als ze zo'n mug-file zien. De belangrijkste vraag is: zullen de mensen die niemand herkennen toch een positieve respons geven? Bij onderzoeken met *target-absent line-ups*, dus waarbij niemand als de schuldige zou moeten worden aangewezen, blijkt dat 50% van de ooggetuigen een

De anderen hebben eerzame beroepen, bankdirecteuren voor mijn part.' Wagenaar vertelt dat hij een van zijn studenten een goede *photo-spread* heeft laten samenstellen, die neemt hij mee naar Israël. 'Mijn student is gaan zoeken in het fotoarchief van Elsevier. Hij hoefde niet verder te gaan dan de letter B, toen had hij al genoeg foto's van mensen die gelijkenissen vertonen met Demjanjuk. Ze hebben zich noch in Amerika, noch in Israël zorgen gemaakt om de kwaliteit van de methode. Terwijl het bij de herkenning van een persoon om details gaat. De manier die gebruikt is, lijkt nergens op. Ik vraag me ook af hoe de verhoren van de overlevenden zijn gegaan. Daar zijn nergens bandjes van, of aantekeningen. Dat kan toch niet. Ondeskundig en niet professioneel. Op grond van deze test mag Demjanjuk niet worden opgehangen. Daar moet de rechter rekening mee houden.'

Het tweede punt waar professor Wagenaar in Israël dieper op in wil gaan, is het geheugen van de verdachte. Spreekt Demjanjuk de waarheid? Liegt hij? Is hij perioden uit zijn leven werkelijk vergeten? Of zegt hij voor het gemak iedere keer maar iets anders. De professor lijkt een Don Quichot. Na de getuigenis van Demjanjuk is er bijna niemand meer, behalve Demjanjuk en zijn Defensie Fund, die gelooft dat Demjanjuk de waarheid spreekt. Wagenaar heeft alle processtukken doorgelezen en ziet daarin geen aanleiding om te zeggen dat Demjanjuk liegt. De verdachte zegt dat hij nooit in Trawniki is geweest, en ook nooit in Treblinka. Hij zou als Oekraïner met de Russen hebben gevochten, daarna krijgsgevangenen zijn gemaakt door de Duitsers. Achtien maanden zat hij in Chelm, een krijgsgevangenkamp. Die anderhalf jaar vallen precies in de periode '42-'43, die hij volgens de officier van justitie in Treblinka doorbracht.

Vergeten

In eerdere verklaringen maakte Demjanjuk geen melding van zijn verblijf in Chelm. Vergeten, zei hij tijdens zijn getuigenis in juli en augustus. Terwijl, zei hij, het de verschrikkelijkste periode uit zijn leven was geweest, waarin hij turf had moeten steken. Ook van deze dwangarbeid had Demjanjuk in eerdere verklaringen geen melding gemaakt. Vergeten. Stomweg vergeten. Dat kan, meent professor Wagenaar. Niemands geheugen is perfect. 'Het geheugen bestaat uit episodes. Iedere keer dat je een verhaal uit het verleden vertelt, maak je een reconstructie en iedere keer komt daar een ander verhaal uit. Je vult gaten op in je herinnering, soms met feiten en soms niet. Mensen weten op het laatst niet meer wat ze zich herinneren en wat ze met nieuwe verhalen opvullen. Demjanjuk wordt gedwongen een reconstructie te maken. Stel dat wat hij beweert waar is. Dat hij een eenvoudige boer was die op zijn negentiende in het Rode Leger kwam en geen idee had waar en voor wie hij vocht. De vraag is hoe gestructureerd die periode in zijn geheugen zit. Nu moet hij daar een logisch verhaal van maken en dat kan alleen via een reconstructie. Zoals is een arbitraire gelegenheid. Zeker als de man traag van

begrip is, is het buitengewoon moeilijk om alles wat er is gebeurd consistent en coherent te vertellen. De overlevenden spreken zichzelf ook af en toe tegen, dat heeft met dat episch geheugen te maken.'

Willem Wagenaar is niet onder de indruk van het bewijsmateriaal dat de openbare aanklager tot nu toe heeft aangeleverd: het Trawniki-document (het belangrijkste bewijsmateriaal van het openbaar ministerie. Een document met de foto van Demjanjuk erop, waarop staat dat hij in Trawniki was, het opleidingscentrum voor kampbeulen) en de getuigenissen van de overlevenden. Wagenaar: 'Verder is er niets. Volgens mijn informatie zijn er ook mensen geweest die hem niet hebben herkend. Een iemand heeft zelfs een ander aangewezen. En er zijn ook getuigen die beweren dat Iwan bij de opstand van Treblinka in 1943 is omgekomen. Wanneer ik Sheftel moet geloven, komt de verdediging nog met eenentwintig getuigen die beweren dat Iwan niet Demjanjuk is.'

Professor Wagenaar gelooft in de verdediging. Alweer is hij een van de weinigen. Toen de rechtbank 19 augustus met reces ging, vroeg menigeen zich af hoe dat nu verder moest. De verdediging had getuigen beloofd die onomstotelijk zouden vaststellen dat Demjanjuk niet Iwan was, maar die waren niet verschenen. De verdediging maakte eerder een chaotische indruk, alsof ze niet goed wisten hoe ze verder moesten. Professor Wagenaar weet dat verdediger John Gill niet als erg *bright* bekendstaat, en dat de reputatie van Yoram Sheftel bepaald dubieus is. Maar dat krijg je bij mensen die van oorlogsmisdaden worden beschuldigd, zegt hij. 'Goede advocaten willen niet optreden voor dat soort mensen.' Iedereen heeft recht op een fatsoenlijk proces en een goede verdediging, meent Wagenaar. Reden voor hem om naar Israël te gaan. Even leek het erop dat zijn reis niet doorging. Wagenaar had Sheftel om een dagvaarding gevraagd. Een officieel papier van het hof. Eerst had Sheftel gesputterd en gezegd dat dat ongebruikelijk was. 'Dan kom ik niet,' had Wagenaar geantwoord. 'Ik wil een officiële uitnodiging.' Tenslotte kreeg hij een mooie uitnodiging op papier van het hof. Alleen bleek onlangs dat Sheftel de brief zelf had geschreven. 'Ik kan toch niet gaan als de verdediger een oplichter blijkt,' zei Wagenaar geschrokken. Maar in Israël heeft men niet te veel ophof van de *faux pas* van de verdediger gemaakt. Een woordvoerder van het openbaar ministerie zei dat rechter Dov Levin geen zin had in nog meer toestanden. Wagenaar is daarom ook bereid te vergeten en vergeven. Op 26 oktober begint het proces weer. Waarschijnlijk is professor Willem Wagenaar in november aan de beurt. 'Ik hoop dat ze zien dat ik objectief ben. Ik ben niet bang voor het kruisverhoor. Als de officier van justitie kan aantonen dat ik het mis heb, ben ik blij. Ik wil niet *a tort et a travers* mijn gelijk halen. Ik zou wel gek zijn. De uiterste consequentie van mijn getuigenis is vrijpraak voor Demjanjuk. Maar te denken dat zoals door mijn getuigenis zou gebeuren, zou duiden op zelfoverschatting. Ik vind dat ik moet getuigen, al is mijn bijdrage maar een klein deel van de puzzel.'